

OSMANLILAR DEVRİNDE BOR'DA BARUT FABRİKALARI

Rağıp ÖNEN

Bor Kütüphanesi Memuru

Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesindeki Mahkeme-i Şeriye sicillâtından anlaşıldığına göre Bor 16-18 inci asırlarda oldukça geniş terakkiye ulaşmış, ilmen ve iktisaden mühim bir mevki tutmuştur.

Nizam-ı Cedid teşkilâtına kadar Karaman Defterliğine bağlı olarak idare edilen Bor'da bilhassa Debagat, Demircilik, Keçencilik, Dokuma ve Boyacılık ve Barutçuluk çok ileri gitmiş, çevrenin ihtiyacını karşıladıktan sonra civar vilâyet ve kazalara işlenmiş eşya sevk ve ihraç etmiştir.

Bor'daki Barut Fabrikaları ise büyük bir teşkilât halinde asırlarca Devletin en mühim bir ihtiyacına cevap vermiştir. Akşehir, Koçhisar, Develi, Kayseri, Şarkışla, Cırlavuk, Kemerhisar Köherçilehaneleri'nden getirilen onbinlerce kantar Köherçile Bor barut fabrikalarında perdahlı, perdahsız, top ve tüfenk barutu yapılır ve İstanbul'a develerle sevk edilmiş. İşlenmiş barutların İstanbul'a nasıl sevk edilmesini aşağıda Kadılık huzurunda Karaman defterdarı ile nakliyeciler arasında yapılan mukavele suretinden okuyalım :

(Karabınar sakinelereinden elhac Veli ve Abdülcelil ve Yusuf, vayaknam karyeden Cafer ve Ahmet ve Mustafa vesayir Mekkari taifesi mahfil-i Kaza da bais-il vesika bilfiil Karaman defterdarı Abdülkerim Efendi muvacehesinde meram edüp ve kasaba-i Bor'da vaki Barut siyah karhanesinde tabh ve islah olunup Asitane-i Saadet tarafına nakli lâzım olan Barut-u Siyahtan Doksanbir bin

seksen ve kiyye barutu siyahı beşyüz altı adet develerimize bin oniki sanduk içine beşbin altmış meşin kise ile ve beşyüz altı zarf keçesi ve bin oniki sarkı urganı ve sair alât ve mühimmatı ile zikrolunan Doksan bir bin seksen kiyye perdahlı Barut-u siyahı develerimize tahmil eyleyüp mahal-i memura isâl ve teslimi her birimiz deruhte eylediğimizden sonra salifizzikr beşyüz altı adet devenin kirasını kavlimiz üzere Defterdar Mumaileyh yedinden bittemam her birimiz kabzeyledik, zimmetinde bir akçe ve bir habbemiz kalmamıştır dediklerinde makrun-u Mekumun vech-i muharrir sadır olan ikrarların Defterdar-ı mumaileyh dahi bilmuvacehe nuhbet tastik mavekea biz-zabt keteb olundu. Evail-ir ramazan sene erbaa ve semanin ve elf.) (1084).

Her sene Bor'da doksanbin (115.200 kilo) kiye barut imâl edildiğini ve bu miktar barut için altı yük ondört bin akça sarfedildiğini ve bu paranın da Bor Hasları mukataası ile civar Haslar mukataasından ödendiğini sicillattan aldığım şu fermanndan pek güzel anlaşılmaktadır.

(Kudvet-ül -erbab-ül-ikbâl umde-i Eshab-il-iclâl cami-i vücuh-il-ebdâl am-il hazain bi hüsn-ül âmal El-muhtas bi-mezid-i inayet-il melik-il bâri halâ karaman hazinesi defterdarı Murad dame ulvehu, tevki-i refi-i humayun vasıl olıcak malum olaki beher sene tabh ve islah oluna gelen Doksan bin ve kiye barut-u siyah için mukaddema ocaklık tayin olunan altı yük ondört bin akcanın yüz kırk beş bin yediyüz akcası Bor has-

ları mukataasından ve yüz seksen altı bin üçyüz akçası dahi Koçhisar mukataası ve elli bin akçası Sogula hasları mukataasından ve elli bin akçası dahi Cırlavuk mukataasından ceman dört yük otuz iki bin yetmiş akça olur seksen dört barutu için Seksen beş senesine mahsub olmak üzere Mukataat-ı mezkûri zabt eden emnadan aldırıp ocaklık malından küsür kalan yüz seksen iki bin akça dahi ahir maldan havale olmak fermanım olmuştur. Buyurdum ki, hükm-ü Şerifim vardıkta bu babta sadır olan emrim üzere amel idüp dahi balâda tayin ve tasrih olunduğu üzere Doksan bin ve kiye barut-u siyahı tarih-i mezbure mahsup olmak üzere ocaklık tayin olunan zikrolunan Mukataat malinden zamanı hulûl eyledikte tamamen alup deynige mahsup olmak üzere ve yedlerine imzalı ve möhürlü temessük virüp olmiktar akça ile Doksan bin ve kiye barutun tabh ettirüp ve altı yüz ve kiye barut dahi Cırlavuk nam karyenin ve dört hane avarızı ve bedel-i Nezli mukabelesine ahalisi yedlerinden kabız ve temessük verüp zikr olunan Barut vakti ve zamanı ile kadimden odun ve toprak tâyin olunan Kadılk-lardan mukaddema tâyin olunan köherçileleri Bor karhanesinde islâh ettirüp ihmal ve müsamahadan bigayet ihtiraz eyliyesin, elhasıl barut hususu umur-u mühimmeden olmağın altıyük ondört bin akça doksan bin kiye barut siyah masarifiçün tâyin olmağla mutad-ı kadim üzere masarifine harç ve sarf ve vakt-i zamaniyle iriştirüp zinhar ve zinhar ihmal ve müsamaha eylemiyesiz, alâmet-i Şerifime itimat kılâsız. Tahrira fi yem-is salis aşere ve erbea ve semanin ve elf şehri Ramazan-il mübareke. (1084)

Bi-Makam-ı Babadağı

(Kal) yapmak ve satmak kazançlı bir iş imiş ve bu yüzden birçok aileler geçinirler ve zengin olurlarmış.

Kal yapanlara (Kenneci) ve kal hazırlanan yere de (Kenne) dirlermiş, bunun bir adı da (Koherçilehanedir).

Koherçile - Barut imaline yarayan bir maddedir ki, bazı muntikalarda yağmurdan sonra ve rutubetli yerlerde toprakların yüzünde meydana gelen (Kalyum Nitrat) dan ibarettir.

Kal - Köherçileli topraklar bir araya toplanır ve tahta sandıklara konularak sulandırılır. Şerbetlenen sular bir havuza süzülür, havuzda biriken sular üstüvane şeklindeki bir kazanda bekmez kaynatır gibi kaynatılır. Meyaneye gelince şerbet sandıklarına dökülür ve orada soğumaya terkedilir. 24 saat beklenir, iyice süğuyunca donmuş bir beyaz toz tabakası meydana gelir, su altına çöker. Avrupa gübresine benzeyen bu madde kal tenikesi ile toplanarak çuvallara doldurulur, işte buna (Kal) derler.

Siyah Barut- Köherçile (Kalyum Nitrat), kükürt ve odun kömüründen ibarettir.

Bu üç madde (Dinkhane) lerde su ile müteharrik tokmaklarla döğülerek siyah barut haline getirilirmiş. Az miktarda ve pratik olarak siyah barut şu şekilde imâl edilirmiş.

Bulkur Sokusu gibi fakat az derince mermer bir soku vardır. Beş kilo kal bir kilo kükürtle karıştırılır ve bunun içine de birbuçuk bağlam (10 kilo) Bağ çubuğu yakılır ve köz halinde iken söndürülür, meydana gelen kömür kal ve kükürte karıştırılarak sokuya konulur ve Bulgur tokmağı gibi bir tokmakla yavaş, yavaş peynir keskişi gibi tenike bir tarakla karıştırırsa döğülür, bu ameliye iki gün devam eder. Barutun halis olup olmadığını anlamak için el üzerine veyahut beyaz bir kâğıt üzerine bir miktar konarak fas kaldırılır, elde veya kâğıtta leke bırakmazsa olmuş demektir, aksi halde dövmeye devam edilir.

Kal ve Siyah barut yapmak için kullanılan aletler şunlardır :

Şerbet Sandığı, Şerbet Havuzu, Kal Kazanı, Dinlendirme sandığı, kal tenikesi. Barut için-Barut Sokusu, Barut Tokmağı, Barut Tarağı.

Bor'daki barut fabrikalarının teknik teşkilâtını bilmiyoruz. Dink Zabiti, Dink Ağası, Dink ustası ve Dink kalfaları tarafından idare edilen bu Kârhanelerin vus'at ve ehemmiyetini yine Mahkeme-i Şeriye sicillerinde görülen tamir keşif za-bitlerinden öğreniyoruz. Mahkemece kayıt ve tescil edilen ehl-i Vukuf raporunda hulâsa olarak deniliyor ki:

(1084 H.) yılında Karaman defterdarı Murat Efendi hazretleri ve Bor'da vaki Barut Siyah Kârhanesi zabiti Mahmut ağa meclis-i Şer'i Şerife gelerek nehir üzerinde bulunan eski ve yeni Kârhanelerin zamanla tamire muhtaç oldukları ve tamiri için keşif yapılmak üzere hâkimlikce bir Naip ve bilir kişiler seçilmesini istemişler. Hâkimlikce de Mevlâna Ömer Efendi ve bazı zevat, Bahadır Kalfa

ve Eyvaz kalfa vesair ehl-i Vukufarla mahaline gidilmiş, Su oluklarının bozulduğu, çark evlerinin harap ve Burçların ve ig demirlerinin tamire muhtaç olduğu ve bunların tamiri için ceman (123023) akcaya ihtiyaç olduğu keşfedilerek mahkemeye arz edilmiştir.

Bir akçanın bugünkü para ile karşılığını bulmak için aynı tarihte verilen bir narh kararının bazı rakamlarını veriyorum :

“Defter oldur ki ehl-i pazarın narhını beyan eder. Sene 1084”.

Bir kıyye-i			
Koyun eti	Osmani	(1280 Gram	10 Akça
Keçi eti	„	„	8 „
Sığır eti	„	„	5 „
Sade yağ	„	„	35 „
Bal	„	„	20 „
Pirinç	„	„	14 „
Etmek	Yüz dirhem	(320 gram	1 —